

Péntek János

Babes-Bolyai Tudományegyetem, BTK, Magyar és
Általános Nyelvészeti Tanszék – MTA

A Grammatika pillanata

Üdvözet Kolozsvárról Sylvester János Grammatikájának 470. évfordulóján

Az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottsága és az erdélyi Szabó T. Attila Nyelvi Intézet nevében köszöntöm a Beythe Társaság – a Beythe István Pannon Történeti Természetismereti Társaság – megalakulását, annak tagságát, első rendezvényének előadóit és közönségét, a sárvári házigazdákat, a Nádasdy Ferenc Múzeumot. A Magyar Tudományos Akadémia 6. területi bizottsága, a kolozsvári, 2007-ben jött létre, Románia európai uniós tagságával egy időben, és az a feladata, hogy összefogja azokat a szellemi erőket, személyeket és szakmai műhelyeket, amelyek romániai szétszórtságukban is a magyar tudományossághoz, 16 akadémiai külső taggal és hozzávetőleg 500 köztisztületi taggal pedig a magyar Akadémiához tartoznak.

Méltó az alkalom, az idő és a helyszín az emlékezésre és az ünneplésre: Sylvester János révén ez a nap, 2009. június 14-e jelentős évfordulója a magyar könyvnyomtatásnak, a magyar nyelv leírásának és az írás szabályozásának, az oktatásnak, a természetismeretet megjelenítő szaknyelveknek. Mindez Sárosházához fűződik, de 1539. június 14. nem múltó pillanata, elszigetelt jelensége volt a magyar művelődéstörténetnek. Generációkon, évszázadokon átívelő, a Pannon- és a Kárpát-medencei térséget átfogó szerves folyamatokat indított el, olyan folyamatokat, amelyek előzményeikben és kapcsolataikban európaiak is. Jellemző egyébként az is, hogy Sylvester életének legfontosabb adatait, születésének és halálának évét nem ismerjük, de napra pontosan tudjuk, mikor és hol jelent meg a *Grammatica Hungarolatina*, hisz ott olvasható a mű címlapján.

A magyar történelem talán legreménytelenebb időszakához tartozik ez a pillanat: Mohács után vagyunk és két évvel Buda eleste előtt, Európa pedig a nagy vallási és gondolkodásbeli átalakulás idején, amelyhez hozzátartozik a nemzeti nyelvek kialakításának bátorítása is Erasmus, Melancthon és Luther részéről, hogy csak a legnevesebbeket említsük azok közül, akik Sylvesternek is közvetlen példái és mintái voltak. A korabeli egyetemek pedig, amelyeket szorosabb szálak fűztek egymáshoz, mint a maiakat, kovászai voltak ennek a szellemi erjedésnek, és noha a szellemi közösséget a latin biztosította, a héber, a görög és a latin által képviselt szellemi hagyomány, a továbblépést már a nemzeti nyelvekben látták Krakkóban és Wittenbergben is, ahol Sylvester tanulmányait folytatta.

A magyar kultúra szerves összetartozását a magyar nyelv biztosítja. A szakterminológiák története is azt bizonyítja Sylvester nyelvtani leckéiben és később Apáczai *Enciklopédiájában*, hogy azok a szakterületek voltak előnyben, amelyeknek terminológiailag megvolt a szerves kapcsolatuk a korabeli beszélt nyelvvel, a népnyelvvel (erről részletesebben lásd: *Gráfik*, 2004; *Juhász*, 2004; *Péntek*, 2004). Föltétlenül ilyen volt a természetismeret. A közös természetismereti tudás Sylvester korában jóval szélesebb volt, mint

a későbbiekben vagy napjainkban. Ezért is üdvözlendő a Beythe Társaság vállalt küldetése: ennek a múltbeli szerves tudásnak a feltárása és közkinccsé tétele.

Dunántúl a magyar szállásterület nyugati nagy régiója, Erdély a keleti. Ötödfél évszázaddal ezelőtt és a későbbiekben éppen a Sylvester Jánosok, az Apáczaiak, a Kazinczyk munkásságában, illetve az ő munkásságuk nyomán valósult meg a magyarok szellemi összetartozása. A botanikusok és a botanika szép példáját nyújtják ezeknek a továbbélő, folyamatosan meg-megújuló kapcsolatoknak. Remélhetőleg ez a mai alkalom is egy ilyen megújulásnak a pillanata. Erdélyről és csak a legnagyobbakról szólva: a magyar nyelvű tudományosságnak és az oktatástörténetnek Apáczai Csere János az emblematisz alakja, a magyar tudományé Bolyai János. Mindketten erdélyiek, sőt belső-erdélyiek. A tágabb értelemben vett Erdélynek mindig jelentős szellemi és nyelvi tartalékai voltak: volt, amikor ezek felszínre kerülhettek, közös kinccsé válhattak, volt, amikor elkallódásra ítéltettek. Közös feladat a korábbi szervezés és egység helyreállítása éppen a szaknyelvek vonatkozásában.

Sylvester Jánosról és koráról, amit lehetett, mindent felderített és leírt fél századdal ezelőtt megjelent munkájában Balázs János (1958). Más szerzőkkel együtt azon a véleményen van, hogy neve az *Erdős* (kevésbé valószínűen az *Erdélyi*) latinosítása, humanista szokás szerinti névváltoztatása, születési helye pedig, amelyhez erőteljesen í-ző nyelvjárása is köti, a partiumi Sziniváralja. A városnevekről szólva, *Grammatikájában* Sylvester maga is megemlékezik szülőföldjéről: „Szülőházánknak azon vidékén, amelyet Meggyesaljának hívnak, van egy, nagyságos Perényi Jánosnak, kedves uramnak birtokához tartozó, hét kies, szőlőtermő dombbal ékes városka, melynek termékeny földjét kővér legelők, virágos mezők és rétek ékesítik, források és folyóvizek öntözik, irtott és szűz erdők teszik kellemetessé, s mely mindennémű gyümölcsöt megterem, és aranyban, ezüstben, sóban gazdag. Itt pillantottam meg a napvilágot, s mindenemet neki köszönöm. A mi nyelvünkön Sziniváralja a neve.” (Balázs, 1958, 6.). Itthoni, nagybányai tanulmányait minden bizonnyal Perényi János édesapja, a mohácsi csatában elesett Perényi Gábor segíthette (Balázs, 1958, 15.).

Sylvester életében és munkásságában szorosan összefonódik természetismereti alapú nyelvtanirói, bibliafordítói és nyomdászati tevékenysége. Az 1534-ben őt fogadó Nádasdi Tamás, Sárvár gazdája, két évvel korábban erősítette meg a várat, és az ellen is állt a török ostromnak. „A Nádasdi leveleiben emlegetett almáskert meg a körtvélyes (körtéskert) mellett virágoskertek is díszítették a várost. Ezekben gyakran török rabok munkálkodtak. Gyűjtötték és természetelték a gyógyfüveket is.” (Balázs, 1958, 154.). Sylvester megérkezése után új iskola létesült, a várúr téglából építtette. Ebben lett iskolarektor Sylvester, az itt tanulóknak (is) kellett a nyelvtan mint a legfontosabb alapozó tankönyv, és szüksége volt rá a szerzőnek is, mintegy előmunkálatként az *Újtestamentum* fordításához.

A grammatikát tudvalévőleg nem a grammatikusok csinálják, az benne van a nyelvben, a grammatikusok kihámozzák belőle, és leírják. Ennek mintáit nyújtották az európai, vulgáris nyelvek számára a klasszikus nyelvek, mindenekelőtt a latin. A nemzeti nyelvek nyelvtanainak sora a 13. században indult el két provanszál nyelvtannal (Balázs, 1958, 39.), Közép-Európában Husz János *Orthographia Bohemicája* az első ilyen mű (ennek közvetlen hatása volt Sylvesterre és más, korabeli magyar grammatikusokra is).

Sylvester nyelvtana, amelynek kiadására emlékezünk, Kelet-Közép-Európában első kísérlete egy nemzeti nyelv leírásának (vesd össze: Korompay, 2003, 584.). A vulgáris nyelvek fokozatos kibontakozása, kiszabadulása a latin kereteiből versengést is elindít közöttük: Sylvester is büszke önérzettel állapítja meg Grammatikájában, hogy a ragozás gazdagságát tekintve a magyar minden más nyelvet felülmúl. Az *Új Testamentumhoz* disztichonokban írt ajánlása pedig, az irodalmi antológiákban is gyakran idézett *Az magyar népnek, ki ezt olvassa*, azt a közös örömet fejezi ki, hogy magyarul szól népünk-

höz az isten igéje, azon a magyar nyelven, amely – íme, itt van rá a bizonyíték – időmértékes verselésre is alkalmas:

„Az ki zsidóul és görögül és vígre diákul
Szól vala rigenn, szól néked az itt magyarul.
Minden nípnek az ű nyelvinn, hogy minden az isten
Törvényinn ilyen, minden imággya nevít.”

Bizonyára a magyar nyelvben felfedezett értékek, a jövőendő századokra kiható szellemi lehetőségek felismerése tette, tehette büszke, humanista patriótává Sylvestert. Nyelvtanában és a török elleni harcra buzdító költeményében vallotta meg, hogy „...nincs szebb és édesebb, mint szeretni a' Hazát” (idézi: Balázs, 1958, 378.).

A grammatikát a leírásban és az oktatásban is nélkülözhetetlennek tartották, ezt tekintették alapozásnak, ez volt az igazolója, a kifejezője és a rögzítője a nyelv szabályozottságának. A magyarban Sylvester munkája volt egyik első mozzanata az irodalmi nyelv

Dunántúl a magyar szállásterület nyugati nagy régiója, Erdély a keleti. Ötödfél évszázaddal ezelőtt és a későbbiekben éppen a Sylvester Jánosok, az Apáczaiak, a Kazinczyk munkásságában, illetve az ő munkásságuk nyomán valósult meg a magyarok szellemi összetartozása. A botanikusok és a botanika szép példáját nyújtják ezeknek a továbbélő, folyamatosan megújuló kapcsolatoknak. Remélhetőleg ez a mai alkalom is egy ilyen megújulásnak a pilanata.

szabványosításának. Szintén ebben a közös egyetemi környezetben alakult ki a többnyelvű szójegyzékek és szótárak műfaja, amelyek a latinhoz való viszonyítással jelentős mértékben közelítették is egymáshoz az európai nyelveket. A magyar nyelv, annak korabeli beszélt nyelvi, nyelvjárási változata elsősorban Sylvester révén került be ebbe a szellemi és nyelvi áramlatba 1527-ben Krakóban, 1539-ben Sárovaron. Sylvester latin nyelvű ajánlóverset is írt ahhoz az 1527-ben megjelent latin, német, lengyel és magyar beszélgetésgyűjteményhez, amely így az első magyar nyelvű nyomtatványnak tekinthető. Ennek utolsó disztichonját ma is idézhetjük (Berczeli A. Károly fordításában):

„Gyűjtsd a tudást, mert látod, pusztul minden e földön,
És csak a szellemi kincs élheti túl a halált.”

Grammatikájában Sylvester külön fejezetben foglalkozik a helyesírással. Ebben először jelenik meg a kétféle elv dilemmája: csak a kiejtést kell-e követnie az írásnak, vagy az értelmet is tükröztetnie kell-e?

Sylvester fogalmazza meg elsőként az utóbbi igényét, ahogy ma nevezzük: a szóelemzés elvét. Ez az elv a 17. században válik tudatossá, határozottá az erdélyi Geleji Katona István és Misztótfalusi Kis Miklós munkásságában: annak felismerése, hogy ez az alapja nemcsak az írás „értelmességének” és érthetőségének, de az írott nyelv viszonylagos egységének is (Balázs, 1958, 215–217.; Korompay, 2003, Szathmári, 1968, 86–136.).

A magyar kiejtés ma is színes, változatos, éppen a dunántúli pedig gyakran ismerősen hangzik az erdélyiek, különösen a székelyek fülének. A regionális színességet, sokféleséget és változatosságot – akárcsak a természeti környezetben – lehetőleg a nyelvi környezetben is meg kell őrizni. Az egységet, a közösséget pedig nekünk kell megkeresnünk és megtalálnunk – elsősorban az értelemben, az értelmességben.

És természetesen nem csupán írásunk értelmességében és helyességében!

Ehhez kívánok eredményes munkálkodást, baráti együttműködést.

Irodalom

Balázs János (1958): *Sylvester János és kora*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Gráfik Imre (2004) A tárgyi világ Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaediájában*. In Péntek János (szerk.): *Magyarul megszólaló tudomány. Apáczai Enciklopédiájának ösztönzése és példája a magyar tudományos nyelv és stílus megteremtésében*. Lucidus Kiadó, Budapest. 156–75.

Juhász Dezső (2004): Apáczai Enciklopédiájának élőnyelvi, nyelvjárási gyökerei. In Péntek János (szerk.): *Magyarul megszólaló tudomány. Apáczai Enciklopédiájának ösztönzése és példája a magyar tudományos nyelv és stílus megteremtésében*. Lucidus Kiadó, Budapest. 56–66.

Kiss Jenő és Pusztai Ferenc (2003, szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

Korompay Klára (2003): A középmagyar kor. Helyesírás-történet. In Kiss Jenő és Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 577–95.

Péntek János (2004): Magyar nyelvű tudományosság – kezdet és vég? In uő (szerk.): *Magyarul megszólaló tudomány. Apáczai Enciklopédiájának ösztönzése és példája a magyar tudományos nyelv és stílus megteremtésében*. Lucidus Kiadó, Budapest. 233–42.

Péntek János (2004, szerk.): *Magyarul megszólaló tudomány. Apáczai Enciklopédiájának ösztönzése és példája a magyar tudományos nyelv és stílus megteremtésében*. Lucidus Kiadó, Budapest.

Szathmári István (1968): *Régi nyelvtanaink és egységesítő irodalmi nyelvünk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

A Gondolat Kiadó könyveiből